

A
R O M Á N N Y E L V E K
ALAKULÁSA.

AKADEMIAI SZÉKFOGLALÓ BESZÉD.

Első közlemény.

A Magyar tudományos Akadémia utolsó nagygyűlése által, érdemem feletti kitüntetéssel, a nyelv- és széptudományok osztályának tiszteleti tagjául választatván, az alapszabályok azon rendeletének kívánok megfelelni, mely szerint az ujonnan választott tagok osztályukba tartozó dolgozat felolvasásával széket foglalni köteleztetnek. Két évtized óta a tudományoknak más szakaiban, különösen a politikai és történelmi tudományok körül működvén, több évekig külföldön is tartózkodván, nem volt alkalmam hazai nyelvünk mélyebbre ható tanulmányozásában, sajátos szervezetének és rejtettebb kincseinek kibuvárlásában s a rokon nyelvekkel egybehasonlításában egyenlő lépést tartani azon tisztelt barátimmal és tagtársaimmal, kik velem együtt a magyar akademiának ezen osztályát képezik. E téren, mely újabb időben töb-

bek által annyi buzgósággal, munkássággal s oly kitünő sikerrel
 miveltetett, ezekkel megmérkőzni nem bírok. Székfoglaló érteke-
 zésem tárgyát tehát más téren kellett keresnem. Rövid habozás
 után a román nyelvek alakulását szemeltem ki előadásom tárgyául.
 Ezek a roppant kiterjedésű i n d - e u r ó p a i vagy helyesebben árja
 nyelvcsaládnak egyik legnevezetesebb ágát képezik, a világ felett
 uralkodott római nyelvnek legszebb, legbájosabb hangja leányai,
 a világirodalmat számos halhatatlan becsű remekművekkel ajándé-
 kozták meg; azon nemzetek, melyek e nyelveket beszélik, az
 európai polgárosodásnak és mivelődésnek uttörői voltak s egymást
 felváltva az emberiség szellemi mozgalmának élén állottak. Ezen
 testvér-nyelveknek mily alkotó elemekből alakulását, mintegy
 megszületését szemlélni, első dadogásaikat meglesni, ezeknek
 határozott és szabályos nyelvidomokká képződését figyelemmel
 kísérni, azokban egy részről a közös származásnak, más részről a
 különszakadás és önálló kifejlődésnek eltérő jellemvonásait felis-
 merni, kijelölni azon történelmi mozzanatokot, melyek e nyelvek
 keletkezésére és kifejlésére hatással voltak, nem érdeknélküli ta-
 nulmány, noha magunkra nézve nem oly fontos, nem oly életbe-
 vágó mint saját nyelvünknek, ezen legbecsesb, legféltettebb kin-
 csünknek, tudományos művelése. Ennyit tárgyválasztásom objec-
 tiv igazolására. Alanyi indokolásul legyen szabad megemlítenem,
 hogy noha philologus, nyelvtudós czímét bitorolni nem kívánom
 és jöllehet tanulmányaimat sok ideig más irányban űztem, a ro-
 mán nyelv-család terén egészen járatlan nem vagyok. Gyermek-
 éveim óta különös előszeretettel tanulmányoztam e nyelvcsalád
 legjelesb sarjadékait, a francziát, olaszt és spanyolt,
 irodalmaiknak jelentékenyebb műveit ismerem; a rokon, ugy ré-
 gibb mint újabb nyelvek sem idegenek előttem, ilyenek a pro-
 v e n c a l vagy a l a n g u e d' o c, mely a troubadourok rövid fény-
 korának multával az irodalmi nyelvek sorából lesüllyedett közné-
 pies nyelvjárássá, s mint ilyen még most is él Franciaország
 déli tartományaiban, Spanyolország keleti és Olaszország némely
 északi részeiben, továbbá a román wallon vagy a l a n g u e d'
 o i l (d' oui) mely alapja és szülője az új francia nyelvnek, végre
 a p o r t u g a l nyelv, mely eredetileg csak dialectusa volt a spa-
 nyol vagyis a castiliai nyelvnek, s mint ilyen a Portugalliával

határos Galicia nevű spanyol tartományban még ma is az alsóbb néposztályok nyelve, és csak politikai körülmények s jeles írók, különösen egy ihletett költő, Camoens által emelkedett állami és irodalmi nyelvvé. Könyvtudományom hézagait e téren némileg kiegészítette és kipótolta az élet. A most lefolyó évtized nagyobb részét hazámon kívül töltvén, bejártam több irányban azon országokat, melyeket román nyelvű népek laknak, sok helyen hoszasabban mulattam, érintkezésbe jöttem a felső és alsó osztályokkal s így alkalmam volt nemcsak az uralkodó irodalmi és társalgási nyelvekkel, hanem különböző tájnyelvekkel is a nép ajkairól hangzó, élő szó által megismerkedni. A tájnyelvek, melyek kivált Olaszországban oly számosak és kiképezettek, de Francia- és Spanyolországban sem hiányoznak, egybekötő láncszemek a rokon eredetű de önállólag kifejtett és elágazott irodalmi nyelvek között, mintegy átmenetet képeznek az egyikből a másikba, s néha meglepő világot vetnek egyes szók és nyelvvidomok átalakulásának processusára, az illető nyelveknek úgy külső, mint belső történeteire.

Az élő hang fontos alkotó eleme, ugyyszólván lényege a beszédnek, a nyelvnek, a holt betű azt csak hiányosan pótolhatja. Amaz különösen fontos a nyelvek összehasonlításában. A nyelvek közt létező hasonlatosság vagy különbség tisztábban tűnik ki a kiejtés árnyalataiból, mint az írott vagy nyomtatott szavaknak gyakran tévuttra vezető szeszélyes orthographiájából. Egyformán írt szavak néha különbözőleg hangzanak a kiejtésben, és megfordítva. Élő nyelveket tehát, és különösen tájnyelveket, helyesen csak a népek ajkairól lehet tanulni. De kinek volna alkalma, módja és kedve, az irodalmi nyelveken kívül, még számos tájnyelveket is tanulni, e végre vidékről vidékre költözködni s a köznéphez iskolába járni? Erre egy emberélet elégtelen lenne. Ily tanulmányok csak igen töredékesek lehetnek. Töredékes, hiányos és csekély az is mit utazásaim alatt e tekintetben itt ott felszedtem s magamnak feljegyeztem. Egy egy mondat, szó vagy olykor csak egy sajátságos kiejtés néha megütötte fületem, mint egy távol ország nyelvének viszhangja ¹⁾.

¹⁾ Hogy néhány példát említsek Velenczében, hol több ízben és

Efféle véletlen észrevételek fordították figyelmemet azon átmeneti fokozatokra, melyeken áthaladva a latin anyanyelv egy vagy más nemzetnél új nyelvvé alakult, azon törvényekre, melyeket a népekben létező nyelvösztön, talán az éghajlat, külbefolyás és történelmi viszonyok is szabtak az illető nyelvek fejlődésének. Ez gerjesztett bennem kedvet a kérdéssel közelebbről megismerkedni minek folytán az e tárgyra vonatkozó jelentékenyebb munkáka,

mindig hosszasan mulattam, melynek dialectusával tehát leginkább volt alkalmam, Goldoni vigjátékaiból is, megismerkedni, feltűnt hogy az olasz igéknek a *mare* (szeretni) *parlare* (beszélni) *passare* (múlni, keresztül menni) participiuma *amato*, *parlato*, *passato* clejtí to ragát s így hangzik *amá*, *parlá*, *passá*, mi a franczia *aimé*, *parlé*, *passé*hoz közeledik. Az olasz *marito*, (férj) *figlio* és *figliuolo* (figyermek) *signore* (ur) s egyéb szavakból kilöketvén a középső betűk, *mario*, *fio* vagy *fiol* és *sior*-rá változnak, mi a franczia *mari*, *fils* (régibb kiejtése *fi*, a *fis* kiejtés újabb divat; provençal formája *filh*) és *sieur* szavakra emlékeztet. Az olasz *c* (magyar *cs*) hang *sziszegő sz* hanggá válik, mint a francziában. Ellenben a latin *mulier*, olasz nyelven *moglie*, Velenczében *muger*, mi kissé eltérő kiejtéssel ugyanaz a spanyol *muger*-rel. Milano és Piemont nyelvjárásaiban még nagyobb közeledést tapasztaltam a francziához és provençalhoz; sok olasz szó ezekben egészen franczia alakot ölt, vagy legalább ahhoz igen hasonlót. Az olasz *cuore* (szív) *vuole* (akar) *ragione* (ész, ok) *garzone* (suhancz, boltos legény, pinczér) *piazza* (tér) *uomo* (ember) *buono* (jó) *certo* (bizonyos) *facile* (könnyű) Lombardiában és Piemontban *coeur*, *veul*, *razon*, *garson*, *plassa*, *om* (provençal forma) *bon*, *gert*, *fa gíl*nak iratnak és franczia módon ejtetnek ki; sok szóban a franczia nasalis vagy orrhangot is találjuk, mint a felebb említett *razon*, *garson*, *bon* szókbau is. Nápolyban felötlött sok tisztán spanyol szót hallanom s még inkább a latin *Dominus* szó spanyol contractiójának: (*Don*) általános használatát, megszólításban a keresztnemek előtt, szintugy mint Spanyolországban, például: *Don Gaetano*, *Don Antonio*, *Don Maurizio* stb. Ezt Rómában is használják, de nagyobb kitiintetés gyanánt, ott csak papirendi személyt és világiak közt egyedül hercegi rangukat illetvén e czim. A nápolyival határos calabriai dialectusban a spanyol nyelvre különösen emlékeztet némely hangváltozás, például némely szóban az *f* hangnak erős vagy kettős *h*-val felcserélése mi a spanyol nyelvnek egyik sajátága; így mondatik *fiume* (folyam) helyett *hume*; s az olasz *gl*-nek oly torokhangra változása, mely a spanyol *x* és *j* betűk hangjához hasonlít.

forгатni kezdtem, névszerint Raynouard¹⁾ és Sismondi²⁾ terjedelmes munkáit, úgy szinte Schlegel Ágoston Vilmosnak ide vágó rövid, de tanulságos, francia nyelvű dolgozatait is³⁾. Így történt, hogy az egybehasonlító nyelvtudomány küszöbén mintegy véletlenül magam is átléptem. Őszintén megvallom, hogy nem szorosán tudományos, még kevésbé irodalmi czélt tartottam ekkor szem előtt. Ősztönöm kíváncsiság vagy, hogy illendőbb szóval éljek, tudvágy, czélom ennek kielégítése volt. E tanulmányaimban, mint egyáltalában minden tudomány körüli foglalkozásomban, csupán ismeretszerzést és az ezzel szükségképen járó élvezetet kerestem, nem gondolván hogy fel leszek híva azokról a közönségnek vagy éppen e tudományos testületnek számot adni.

A mondottak szerint tehát nem egészen készületlenül ugyan, de nem oly rendszeres és teljes készülettel fogok tárgyamhoz, minővel kívántam és talán tartoztam is volna, ha előre láthatám vala, hogy a tisztelt akadémia által a philosophiai és politikai tudományok osztályának levelező tagjai közül a nyelvtudományi osztályba fogok áttétetni, s ennélfogva szerencsém s egyszersmind kötelességem lesz e szakba vágó előadással tisztelt tagtársaim közt helyet foglalni.

¹⁾ Raynouard : *Choix des poésies originales des Troubadours* VI. kötet, s ennek első kötetében különösen I. *Recherches sur l'ancienneté de la langue romane*. II. *Éléments de la grammaire de la langue romane avant l'an 1000*, précédés de recherches sur l'origine et la formation de cette langue. III. *Grammaire romane ou grammaire de la langue des Troubadours*. Paris. 1816.

²⁾ Simonde de Sismondi ; *De la Littérature du Midi de l'Europe*. Bruxelles 1837. II. kötet.

³⁾ Schlegel Ág. Vilni. *Oeuvres de M. Aug. Guill. Schlegel écrites en français* III. kötet Lipcsében 1846, s ennek második kötetében : *Observations sur la langue et la littérature provençale* és *De l'Étymologie en général*.

Legujabban Diez Frigyesnek : *Grammatik der romanischen Sprachen*“ czimű, 3 kötetű munkáját is tanulmányoztam át. Német alaposággal és szorgalommal készült munka, melynek roppant anyag- és adathalmazában eddigi általános nézeteimnek megerősítését találtam. A középkori latin nyelv romlásának s a román nyelvekbe szivárgott germán, arab és kelta elemeknek kimutatásában vettem leginkább hasznát. Az első és második kötet, újonnan átdolgozva, 1856 és 1858-ban jelentek meg ; a harmadiknak csak első 1844-diki kiadását használtam.

De ideje már, hogy előadásom tárgyára áttérjek, melyet két részre fogok osztani; a mai ülésben a kérdést inkább csak történelmi szempontból tekintvén, a nyelvészeti fejtegetéseket pedig jövő alkalomra, talán a csötörtöki ülésre hagyván.

I.

Általánosan tudva van, hogy az Europa déli részeiben otthonos úgynevezett román nyelvek a latin és germán nyelveknek vegyületéből eredtek, miként magok e nemzetek is, melyek azokat beszélik, a római gyarmatosok és latinosított őslakóknak a hódító barbárokkali egybeolvadásából származtak. A nyugati római birodalom felforgatását és a népvándorlást megelőzőt időszakban azon országok, melyekben jelenleg az úgynevezett román nyelvek divatoznak, római tartományok voltak, azokban a római vagyis latin nyelv uralkodott. Italiában, Galliában és az iberiai félszigeten vagyis Hispaniában, ez volt a közigazgatás, az egyház, az irodalom, a felsőbb és miveltebb osztályok nyelve. Feltehető, hogy annak tudása a népnek alsó rétegeibe is terjesztetett az őslakók közé keveredett, nagyobb műveltségű római gyarmatosok által, noha alig szenved kétséget, hogy a római uralkodás ideje alatt is a föld népe közt az őslakosok nyelvei a latin mellett éltek vagy legalább tengődtek, a mindennapi házas közlekedésben és a népköltészetben. Hiszen mai napig is fentartották magokat amaz ősnelvek maradványai: egyrészt Franciaország azon tengerparti megyéiben, melyek az első francia forradalom előtt a Bretagne nevű tartományt képezték, az úgynevezett breton, gael vagy kymri nyelvben, mely a kelta nyelvcsaládhoz tartozik, s rokon Nagybritannia Wales és Cornwall nevű tartományaiban, a skót Highlandban és Írlandban itt ott a nép ajkán élő szinte gael vagy kelta fajú nyelvekkel. Más részt Spanyolország északi részein, Alava, Biscaya és Guipuzcoában, vagyis az úgynevezett baszk tartományokban, úgy a hajdani navarrai kis királyságnak mind Spanyol- mind Franciaországhoz tartozó részeiben is, fentartotta magát a baszk, vagy miként e tartományok lakosai magok nevezik az eskuara nyelv, mely hihetőleg Iberia őslakóinak nyelvéből származik, a szomszéd országok és népek nyelv-

veitől és nyelvjárásaitól: pedig úgy szavakra mint nyelvtani idomokra nézve merőben különbözik s egyáltalában semmi élő európai nyelvvel nem vall rokonságot, s épen ezen sajátságos elszigetelt állásánál fogva kegyencz tárgya az ujabbkori nyelvtudósok vizsgálatainak. Hasonló alárendelt viszonyban mint jelenleg ezen ősnyelvmaradványok, vagy a román nyelveknek sokféle dialectusai is, az uralkodó franczia, angol és spanyol nyelvekhez, állhattak régebben az illető országok őslakóinak nyelvei az uralkodó latinhoz, de mégis feltehetni, hogy nem voltak minden befolyás nélkül annak átalakulására. Tudjuk hogy a római irodalom legvirágzóbb korában az írók nyelve mellett már létezett egy ugynevezett *lingua rustica* a római birodalom olasz tartományaiban is. A távolabb tartományokat megszállt római legiók és gyarmatosok bizonyosan nem szóltak Cicero nyelvén, hanem a *lingua rusticá*t vagy latin pórnyelvet hozták magokkal s ültették át uj hazájokba. Ehez járulván még az őslakók nyelvének is rontó és bontó hatása a latin nyelvnek mind nyelvtani szerkezetére, mind anyagára, ebből a latin *lingua rusticá*nak többféle különböző dialectusokra szakadása szükségképen következett. Habár a miveltebb osztályok még tisztán irták és beszéllették is a latin nyelvet, annak romlása, idegen szókkal keveredése és grammaticai formáinak lassu felbomlása a nép ajkain kétségen kívül már a római uralkodás korszakában vette kezdetét. Az ősnyelvek ezen befolyásának nyomait, habár gyéren, de félreismerhetlenül az ujabbkori román nyelvekben is feltalálhatni, mit előadásom nyelvészeti részében bővebben fogok kimutatni.

A római birodalom bukása és szétdarabolása után a népvándorlás özöne által elárasztott Európában a különböző népfajok összeütközése s utóbb egybeolvadása össze-vissza keverte a különböző nyelveket és nyelvjárásokat, de századok folytak le mielőtt az általános zavarból uj nyelvek fejlődhettek ki, s ez idő alatt az európai népeknek nyelveik, e szó teljes értelmében, nem is voltak. Az V. és X-dik századok közötti időszakban a hódító barbár népek egyes hullámai csaknem szünetlenül egymást nyomták és tölték ki az elárasztott térről, és ekképen elmosták mulékony uralkodásuk és hatásuk nyomait, miként a polgári és társadalmi viszonyokban, úgy a nyelvekben is. A győző és a meghódított népfajok egymás mellett éltek, de sokáig egygyé nem

olvadhattak, keveréket képeztek, de nem vegyületet. Közös érdek nem füzte egybe, egymást kölcsönös ellenszenvvel, egy részről a megvetés, más részről a gyűlölség érzelmeivel, nézték. Hasonló viszonyban mint a hódító és meghódított népfajok, állottak egymáshoz ezeknek nyelvei is. Érintkezések surlódás, ellenséges összeütközés volt, mellyel egymást rontották, bontották, nem ölelkezés melyből új nyelv származhatott volna. Egyik nyelv sem engedte magát a másik által megsemmisíttetni, vagy a maga saját teréről kiszoritatni. A hódító barbarok nyelve fentartotta magát a fejedelmek és urak váraiban és kastélyaiban és fegyveres népek táborában, a latin nyelv pedig a leigázott nép ajkain. E példában is kitűnik egy irodalmilag művelt nyelvnek súlya és ellentállási ereje. A romai nyelv másfél század alatt a meghódított tartományokban uralkodó, csaknem általános népnyelvvé lön, s az őslakók nyelvét minden térről könnyű szerrel leszorította, legfellegb a köznép kunyhóiban és házi körében hagyott számára menhelyet; a german hódítók nyelve ellenben a latin nyelv felett öt századig, sőt mondhatni mai napig sem birt győzedelmeskedni, mert a román nyelvek anyaga ma is kiválólág latin s a german befolyás nyomait csak aránylag igen csekély számú szavakban és a nyelvtani idomok elkoptatásában és feloszlatásában vehetjük észre, mint később látni fogjuk.

A népköltözés s a germán uralkodás első századaiban tehát, mint minden egyébben, úgy a nyelvviszonyokban is véghetetlen zavar és habozás volt. Győzők és legyőzöttek, urak és szolgák nem iparkodtak egymás nyelvét magokévá tenni, megelégedvén azzal hogy egymással érintkezésekben a mindennapi szükségnek némileg megfelelő, nyelvtani vagy épen szófüzési szabályokat nem ismerő, szókeverékkel éljenek, mely nyelvnek nem is nevezhető. Hasonló szabálytalan keveréknyelvek ma is léteznek; például keleten, az úgynevezett *lingua franca*, mely közlekedési eszköz szolgál a külföldi kereskedők és a benszülöttek között, vagy Hayti szigetén a *creol* nyelv, mely grammaticai formáitól kifosztott francia s néhány afrikai eredetű néger szókból összevegyült nyelvegyveleg, írásban soha, csak közbeszédben használtatik, míg a közigazgatás, a hírlapok s miveltebb körű társalkodás nyelve a francia.

A középkor első századaiban, a tudatlanság és eszmesze-

génység ama sötét korszakában, a mindennapi szükségre szolgáló nyelvkeveréknek bő szókincsre vagy szabatos nyelvtani formákra szüksége nem volt. Az úr és szolga közötti viszony kevéssel beérte, a közöttök használt nyelv csak parancs- és hatalomszók kiadására és elfogadására szolgált. A népköltözés szüntelen mozgó folyama, mely egy barbár népséget a másikkal elsepertette, s mindig új meg új, habár rokon de mégis különböző nyelvjárásokat hozott magával, mielőtt az urat váltó szolga nép régibb urának nyelvével megismerkedhetett volna, a közlekedési eszközül szolgáló szóegyvelegnek szabályos nyelvvé alakulására időt nem engedett. Más részt az egyes helységek, megyék és szűk határu tartományok közötti közlekedés hiánya és nehézsége megakadályozta a helyenként divatozó keveréknelveknek egymáshoz közeledését, simulását, hogy úgy mondjuk rokonulását. Így történt hogy az új nyelvjárások egyes tartományokban, megyékben, sőt helységekben is rideg elszigeteltségben maradtak, egymást nem bővítették, egyformaságra nem vergődhettek; még egy s ugyanazon tájnyelv is, rövid időközökben, tetemesen változott, a mint a népvándorlás új meg új hullámai azon átcsaptak.

Ezek első csirái az alakulandó új nyelveknek. Az élő szóbeli közlekedés szüksége idézte elő és csak ennek kielégítésére szolgáltak; írásra nem használtattak a X-dik századig, melyben a provençal nyelv kezdett állami és irodalmi célokra használatni. Mindaddig azon csekély számú egyének, a kik írni tudtak, a latin nyelvet használták oklevelekben, krónikákban, egyházi és világi költészetben, vagyis oly nyelvet, melyet azon időben latinnak neveztek, mert a barbár népek hosszas uralkodása már gyakorolni kezdte rontó befolyását nemcsak a nép által használt *lingua rustica*-ra, hanem az írói nyelvre is. E sötét korszakban is feltűntek időnként egyes miveltebb elméjű férfiak, egy Eginhard, Alcuin és mások, kik tudományos műveltséggel bírván s az ókor remekíróit szem előtt tartva, tisztább latinsággal írtak mint kortársaik. De ezek ritka kivételek; ők nem is voltak saját koruk emberei és képviselői, hanem az ókor tanítványai; munkáik rég letűnt századok szellemi életének utóhangjai.

De nemcsak az államiratok, okmányok, az egyházi és világi irodalomnak művei, úgy prózában mint versben, írtak hol tisztább hol romlottabb latin nyelven, maga a népköltészet is még a

kilenczedik században s a tizediknek elején a közdivattá vált romlott latin nyelven szólamlott meg. Fenmaradt a IX. és X-dik századból egypár népies katonadal latin nyelven, de az alakulóban levő új nyelvekben egy sem. Ez bizonyossága annak, hogy akkoron ezen csecsemő nyelvek, még nem voltak alkalmasak a nép érzelmeinek és gondolatainak kifejezésére, hogy a nép emberei, vagy azok kik a kérdéses verseket a nép számára irták, magok még latin nyelven gondolkoztak, hogy célszerűbbnek tartották a nép érzelmeire oly nyelv által hatni, melyet romlottságában is mindenki bármilyen hiányosan értett és tudott, mintsem azon keveréknyelvek valamelyikét használni, melyet talán már a szomszéd megyében vagy városban sem értettek volna.

Az említett régi katonadalokat Sismondi kiadta: *De la Littérature du Midi de l'Europe* című munkájában, Muratori után (*Antiquitates italicae* III. kötet). Költői becsök nincsen: csak annyiban bírnak érdeklél, a mennyiben világot vetnek a korukbeli nyelvviszonyokra és különösen a latin nyelvnek romlottsági stadiumára az illető korban. Az egyik 871-ben készült II. Lajos császárnak katonái számára, kik azzal fejedelmöknek fogságból kiszabadítására buzdították egymást. Lajos császár Olaszország déli tartományaiban hadat viselt a saracenusok ellen, de frigyese Adalfiero, beneventi herczeg, hihetőleg attól tartván, hogy a hatalmas szövetséges őt talán magát akarja birtokaitól megfosztani, vagy személyes gyűlölség által indítva, a császári vendéget saját palotájában elfogatta s három hónapig fogva tartotta. De a császári seregnek Olaszország különböző részein elszórt katonái e hirnek hallatára egybegyűltek, Benevento felé indultak, a beneventi herczeget a fejedelmi fogolynak szabadon bocsátására kényszerítendők; mely alkalommal a császári sereg harczosai a kérdéses versek által, melyekben az urokon, vezérökön elkövetett méltatlanság iratik le, egymást harczra és boszúra ingerelték. E katonaének érdekessége mint mondám épen a nyelvnek teljes romlottságában áll. Benne a latin nyelv oly állapotban tűnik fel, midőn már megszűnt a régi nyelv lenni, de újjá még nem alakult át. Idegen, barbár szóelemeket még keveset találunk benne, sem új nyelvtani formákat. Még a régi latin grammaticai formákra akadunk e versekben, a szók különféle hajlításokban fordulnak elő, de ezek csaknem minden sorban ferdén vannak alkalmazva,

egymással felcserélve. Látszik belőle hogy a nép a latin szokat vagyis szógyököket még igen, de a szóknak egymáshoz viszonyát kifejező hajlításokat már nem értette, hogy a latin nyelv reá nézve már csak pusztá szóhalmazzá vált, melynek egybefűzésében szabályt nem követett, mert nem ismert. E versekben a szók egymás mellé sorolvák, hol egy hol más grammaticai formában, nem a mint a mondat értelme kívánta, hanem a mint a véletlen akarta. A latin nyelv ezzel romlásának végső határát érte el, melyen nem volt megállapodás. Azon túl lépve már új nyelvvé kellett átalakulnia. A népek nyelvösztönének fel kellett ébrednie, a formátlan szavak chaoszába némi rendet és szabályt hoznia, az elkopott és értelmöket vesztett nyelvidomok helyébe újakat léptetnie, az új viszonyok és fogalmak kifejezésére elégtelen szóanyagot is idegen elemekkel bővítenie, szoval a végkép felbomlott régi nyelvet új nyelvvé vagy nyelvekké átalakítania, a mi csakugyan, mint látni fogjuk kevéssel utóbb meg is történt. Mutatványul a IX-dik századbéli nyelvállapotok és különösen a nép ajkain élő akkori latinság ismertetésére, bátor vagyok a kérdéses verseket felolvasni ¹⁾.

A másik általam említett katonaének mintegy félszázaddal később, 924 körül íratott a Modena városát a magyarok megtámadása ellen védni készülő őrség buzdítására Latinsága hibátlanabb mint amazé; látszik hogy írója nem a nép szájában forgó romlott nyelvet használta, hanem régibb irodalmi műveket követett mintául. E versek nyelv tekintetében csak annyiban is érdekesek a mennyiben rajtok az ujabbkori költészeti formáknak kezdeteit vesszük észre; feltaláljuk ugyan is benne a német vagyis inkább a spanyol költészetben később lábra kapott és közdivattá vált úgynevezett assonantiát, mely szerint a sorok végszavai csak önhangzóik által képeznek rímet, tekintet nélkül a mássalhangzókra, mint például a szóban levő latin költeményben: *vigila, perfida, agmina, candida, numina, jubila, bellica, carmina* s így tovább; ugyanazon rímek vagy assonantiák mennek végig az egész

¹⁾ A kérdéses versek s még egyéb példái a középkori latin nyelv romlásának s az új nyelvek sajátos idomaiba átmenetelének ezen értekezéshez csatolt függelékben találhatók; nem különben a *lingua rustica*-ból fenmaradt vagy legalább annak tulajdonítható némely latin szavak és szóalakok rövid lajstroma is.

költeményen, mint a későbbkori spanyol románczokban. Ennek közlésével nem kívánom tisztelt hallgatóimat fárasztani, mert még igen sok mondani valóm van értekezésem tárgya körül.

Miután a latin nyelvet oly romlottsági állapotában mutattam fel, melyben vagy egészen elvesznie és más nyelvnek helyet engednie, vagy magának új nyelvvé átalakulnia kellett, általmegyek azon történelmi mozzanatok kijelölésére, melyek ezen átalakulást elősegítették. Hogy ez átalakulás mi módon ment véghez, az anyanyelv idomtalanságából miképen fejlődtek ki a leánynyelveknek új idomai, előadásomnak nyelvészeti részében fogom kifejteni.

Mig a népköltözés árja folytonos mozgásban volt s az elpusztított országok külön fajú lakói egymást gyűlölték, kerülték s jobbára csak harcban találkoztak, nyelveik is, mint mondám, mintegy folytonos harcban állottak egymással, egymást kölcsönösen rontották, csonkították, pusztították. Ily viszonyokban, valamint a népek, úgy a nyelvek között is, közeledésről, barátkozásról, assimilatióról szó sem lehetett. De a barbárok hódítási rohama végre meg kezdett állapotodni, uralkodásuk egy vagy más országban gyökeret vert, a hódítók az általuk elfoglalt tartományt hazájuknak kezdték tekinteni, a meghódított népek pedig lassanként megszokták a reájok nehezedett, de a megszokás által tűrhetőbbé vált jármot. Bizonyos neme a rendnek és állandóságnak lépett az eddigi általános zűrzavar helyébe. Az elpusztított földet ismét művelni kezdték, a nép nagyobb helységekbe városokba gyűlt össze; a kereskedés, vele együtt gyakoribb és élénkebb közlekedés a szomszéd sőt a távolabb tartományokkal is, ujra lábra kapott. Közös érdekek támadtak a győzők és legyőzöttek, urak és szolgák között. Új ellenséges népeknek, a normannoknak, magyaroknak, araboknak berohanásai, kik ellen a közös hazát közös erővel védelmezni kellett, szorosabban egymáshoz fűzték az együtt lakó külön népfajokat. Mind ezeknek végeredménye az lön, hogy a különfajú népek egybeolvadásából új nemzetek, s ennek folytán új nyelvek is keletkeztek. Kisebb, nagyobb államok alakultak s megszilárdultak, s ezeknek határai között nemcsak az uralkodó és meghódított népfajok nyelvei, hanem az egész állam területén a lefolyt századok alatt keletkezett sokféle tájnyelvek is, melyek addig a lehető legszűkebb határok közt divatoztak volt, egy közös nyelvvé olvadtak egybe, mely is az előrehaladó pol-

gárisodás és művelődésnek s a gyakoribb közlekedésnek szükségéhez képest mind anyagra nézve bővült, mind határozottabb, rendszeresebb és szabályosabb nyelvtani alakot öltött. Ezen újonnan alakult nyelvek, a napjainkban divatozó irodalmi és államnyelvek elterjedéséhez hasonlítva, még igen szűk körben használtattak s a latin nyelvet az irodalom és államügyek teréről még egy ideig le nem szoríthatták. Oly állásban lehettek a latin nyelv irányában mint mai nap az olasz-, francia és spanyolországi sokféle dialectusok az állam és irodalom terén uralásra vergődött toscanai, új francia és castiliai nyelvek irányában, melyek régenten szinte csak nyelvjárások, dialectusok voltak, hasonló alárendeltségben állván a romlottságá mellett is uralkodó latin nyelv alatt mint azon számos testvér nyelvek, melyeknél utóbb, a politikai és társadalmi viszonyok kedvezése mellett, annyira felebb emelkedtek. A még most is a közn'p ajkán élő dialectusok tehát képét adják az európai, különösen a déleurópai nyelvviszonyoknak a X. század elején. Ekkor kezdett a még egyenjogu új nyelvjárások közül egyik is másik is társain és testvérein felülemelkedni. Kedvező politikai viszonyok, uralkodó családok pártolása, kisebb tartományoknak foglalás vagy békés szerződések útján nagyobb államokká növekedése, vagy kitünő elméknek, lángeszű költőknek és prózairóknak feltűnése voltak azon tényezők, melyek egyes nyelveket a többiek fölé emeltek, azokat a műveltebb társalgás, a közigazgatás közlönyévé, végre irodalmi nyelvekké képezték. De azért kevésbé szerencsés testvéreik is fentartották magokat maiglan alábbrendelt és szűkebb körükben mint a köznép közlekedésének és a népies költészetnek nyelvei.

A germán és latin nyelvek vegyületéből származott számos nyelvjárások közül a X. és XII-dik századok között ily módon öt főnyelv emelkedett ki, és pedig jelentőségre emelkedésüknek időrendje szerint a következők:

1) A provençal vagyis az úgynevezett langue d'oc déli Franciaországban, nevezetesen a Provenceban, Bozon, az arles-i királyság alapítója és utódai alatt jutott, első testvéرنyelvei között, irodalmi jelentőségre a X-dik század elején. E nyelvnek uralkodását a troubadourok költészete messzire túlterjesztette e kis fejedelemség határain, nemcsak Franciaország minden déli tartományaira egész a Loire partjáig, hanem Olaszországra és a

Pyrenéeken túl Spanyolország nagy részére is; de még Angol- és Németország fejedelmi udvaraiban is viszhangra talált, mert költői és mivelői közé német császárt és angol királyt is sorolt. (Barbrossa Friderik és Richard coeur de lion).

2) A román-wallon nyelv vagyis a *langue d'oïl* (d'oui)*) Normandiában, Guillaume Longue-Épée herceg uralkodása alatt keletkezett, kevéssel a provençal nyelv után, a X-dik század közepe táján, s elterjedett Franciaország éjszaki tartományaiban szinte a Loireig, mely mintegy határt képezett sokáig a *langue d'oïl* és a *langue d'oc* között; utóbb a normann hódítókkal együtt általment Angolországba is, hol a meghódított angol-szászok nyelvével vegyülve az újabb angol nyelvet képezte, ebbe is román elemet oltván. Magában Franciaországban abból idő folytán az újabb francia nyelv fejlődött ki, később, a Loiren túl is terjeszkedve, idősebb testvérét a provençal nyelvet a fejedelmi palotákból és a főurak kastélyaiból száműzte a földnépének viskóiba, s egész Franciaországban uralkodó állam- és irodalmi nyelvvé lön.

3) A castiliai nyelv mely eredetileg Spanyolországnek csak egy részében, különösen a castiliai királyságban divatozott, honnan nevét is vette, mely a spanyol írók által mai nap is használtatik nyelvök és irodalmuk jelelésére, különös előszeretettel nevezvén azt *lengua y literatura castellanának* (*española* helyett); így nevezi a spanyol academia is az általa kiadott szótárban és nyelvtanban. A XI. század közepe táján nagy Ferdinand király uralkodása alatt emelkedett jelentőségre a körülötte beszélt sokféle tájnyelvek közül. Utóbb az aragoniai királyság hozzákapcsol-

1) A középkorban e nyelveket az azokban használt igenlő szócska szerint nevezték el, a provençalt az *oc* nyelvének, a francziát az *oïl* (oui) nyelvének és az olaszt a *si* nyelvének mondván. Már Dante „*De vulgari eloquentia*“ című latin munkájában e szerint osztályozza az illető nyelveket: „*Alii oc, alii oïl, alii si affirmando loquuntur, ut puta Hispani, Franci et Latini.*“ A provençal nyelvet a spanyoloknak tulajdonítja, mert a castiliai nyelvet, mely akkor még szűk körben divatozott nem ismerte, a provençal nyelv pedig Spanyolország keleti részén megszire elterjedett s épen Dante korában még az aragoniai királyságban virágzott, holott déli Franciaországban már hanyatlani kezdett. Egyébiránt a *si*-t a latin *si* c-ből, az *oc*-ot és *oïl*-t pedig a latin *h* o c-ből származtatják a nyelvészek.

tatása folytán ebben is lezorítván az államügyek és az irodalom teréről a provençal, vagy mint ott nevezetett a limousin nyelvet, végre a móroknak végképeni legyőzetése s az országból kiűzetése után uralkodává lőn az egész spanyol monarchiában.

4) A portugál nyelv eredetileg csak dialectusa volt a spanyol vagy castiliai nyelvnek s mint ilyen csekély különbséggel Galiciában ma is él a köznép ajkán. Állami és irodalmi jelentőségre a XI-dik század végén vagy a XII-diknek elején kezdett emelkedni, a portugál monarchiának alapítója, Henriquez király és ennek fia Alfonso uralkodása alatt. Végre

5) Az olasz nyelv, mely legelőbb Siciliában I. Ruggiero király alatt a XII-ik század közepe táján kezdett irodalmi nyelvnek indulni, de a siciliai dialectusból kifejlődött miveltebb udvari nyelv (lingua cortigiana) gyenge költői kísérleteit, másfél századdal utóbb, messze túlszárnyalta Dante halhatatlan költeménye a Divina Comedia, mely első rohamra elfoglalta kis hazája, Florenz nyelvének, vagyis a toscanai dialectusnak, az első polczot Italia számos tájnyelvei között, melyről ez mai napig le nem szállott.

Az itt elsorolt öt román főnyelven és azok dialectusain kívül van még egy, mely ezektől geographiailag távol esik, de nem minden alap nélkül igényt tart rá, hogy a román nyelvek közé soroztassék s ez az oláh, vagy mint magát mintegy per excellentiam nevezni szereti a román, (helyesebben rumún) nyelv. Ez, nincs tagadás benne, szintén leánya a romai nyelvnek, a fentebb elsoroltakhoz azonban már távolabb rokonságban áll, azoknak csak mostoha testvére, mert másik alkotó eleme, úgy szólván szüleje, nem a german nyelv, hanem a romai legiók által megszállott aldunai tartományok őslakóinak, a dákoknak végkép elveszett nyelve. Irodalmi nyelvvé pedig, a szó teljes értelmében mai napig sem emelkedett. Nem hibázok tehát úgy hiszem ha azt jelen vizsgálataim köréből kizárom, mit annál is inkább kénytelen vagyok tenni, mert azt alig ismerem, noha gyermek és ifjúkoromban elég alkalmam lett volna azzal közelebből megismerkednem.

Az angol nyelvbe is a normann foglalás következtében tetemes mennyiségű román elem vegyült, mint már felebb említettem, de azért még sem tartozik a szorosán úgynevezett román nyelvcsaládhoz. Nem leánya a romai nyelvnek, tehát nem is test-

vére az ettől közvetlenül származó román nyelveknek, legfeljebb sógorságban áll velök, ez pedig, közmondás szerint is, nem atyafiság. A szóanyag túlnyomó része germán, a grammaticai formák teljesen azok. A romai elem csak későn és mintegy erőszakosan vegyítettett a már meglehetősen kifejlett angolszász nyelvnek anyaga közé; és pedig a szó teljes értelmében csak közéje vegyítettett, mert azzal mai napig sem olvadt össze. Az angol nyelvnek germán és román elemei csak épen hogy egymás mellett megférnek. Minden szaván a leggyakorlatlanabb szem is első tekintetre ismeri a germán vagy román, vagy helyesebben az angol szász és a francia származás bélyegét. Nem is ősrégiségü anyanyelvek hanem leszármazott, külbefolyások által már átalakított újabbkori leány-nyelvek vegyülete képezte a mai angol nyelvet.

Mielőtt a román nyelvek alakulásának nyelvészeti magyarázatára és fejtegetésére térnék által még egy a nyelvészek közt vitás kérdést kell említenem azt t. i. hogy a latin nyelvnek melyik volt első szülött leánya a román nyelvek közül. Láttuk felebb hogy a provençal nyelv vagy a langue d'oc legelsőbben emelkedett irodalmi és államnyelvvé kedvező politikai és társadalmi viszonyoknál fogva, miből azonban nem következik szükségképen az is, hogy a testvérnyelvek közül egyik vagy másik nem léphetett volna előbb életbe a népjain és a mindennapi közlekedés terén. Raynouard, ki a provençal nyelv és költészet tanulmányozásának élete nagy részét szentelte, felebb idézett nagy munkájában vagyis inkább munkáiban, mert közös cím alatt megjelent hat kötetében több e tárgyra vonatkozó dolgozatok foglaltatnak, erősen vitatja, és nyomos okokkal, a provençal nyelvnek elsőbbségét. Csakugyan, ha e nyelvnek belső szerkezetét vizsgáljuk és a testvérnyelvekével egybevetjük, azt találjuk hogy benne a latin nyelvtani idomok még nem annyira koptak el és az új grammaticai formák még kevesbé fejlődtek ki mint amazokban, mi csakugyan régibbségére mutat. Ebben tehát annál könnyebben megnyughatunk, minthogy ez állítást, a X-dik század előtti nyelvemlékek ritkasága mellett, alaposan és meggyőzőleg akár bebizonyítani akár megczáfolni nem igen lehet. De Raynouard még tovább megy, azt állítván, hogy a langue d'oc nemcsak a legrégibb román nyelv, hanem eredetileg minden román nyelvű országok és népek közös nyelve volt, melytől később a többi nyelvek és dia-

lectusok elfajultak és különszakadtak. Ezen állításnak több czáfolói akadtak, különösen Schlegel Ágoston Vilmos egy francia nyelven irt értekezésében : *Observations sur la Littérature provençale*¹⁾ Nem szándékom itt az említett állítás mellett Raynouard és ellene Schlegel által nyelvészeti szempontból felhozott minden okot és idézetet ismételni, mi már magában is egy jókora terjedelmű értekezés tárgya lehetne, csak néhányat említek ezek közül, melyekre Raynouard különös súlyt helyez s melyek különben is történelmi tekintetből érdekesek.

Raynouard állítása melletti bizonyítványul felhoz egy coimbrai mór királynak 734-ben kiadott, romlott latinságú, barbar szavakkal kevert rendelvényét. (Coimbra mint tudjuk a mai Portugalliának, egyeteméről hírben álló városa). E rendelvényben, mely a keresztyén spanyol fejedelmek által hitők miatt később oly kegyetlenül üldözött mórok vallási türelmének bizonyítványa, Alboacem király, „mint a nazareti népnek Allah által rendelt ura“ keresztyén alattvalóinak saját nemzetükből választandó bírákat ad, a keresztyén isteni szolgálatot zárt ajtók mellett megengedi, sőt a lorbanoi szerzeteseket különös oltalma alá veszi, csak azt kötve ki hogy ezek Allaht, Mahomet profétát és a mór királyokat ne szidják s ne átkozzák. Raynouard ezen oklevél latin szövegéből kiemel néhány szót, melyek a provençal nyelvből valók, s ebből következteti hogy e nyelv a VIII-dik században Spanyolországban és különösen a mai Portugalliában is, divatozott. De a román nyelvekben mai nap is találatnak egymáshoz hasonló szavak, mi természetes következése a közös származásnak. Ellenben Schlegel ugyanezen oklevélben ellenbizonyítványul tisztán spanyol és portugál szavakat jelez ki, melyek ma is divatban vannak, például : *matar*, megölui, *juzgo* bíró (*Juzgo* a mai portugál nyelvben már nem használtatik ugyan, de igen az ebből származtatott ige *juzgar* bíraskodni, mely igének provençal formája *jutjar*). A mór fejedelemnek azon méltányos kívánata, hogy az oltalma alá vett keresztyén papok a mór királyokat meg ne átkozzák, a kérdéses oklevél furcsa latinságában így hangzik: *Bispi de christianis non maledicant reges maurorum*,

¹⁾ Oeuvres de M. Augusto Guillaume de Schlegel écrites en français e publiées par Edouard Böcking. Tome second. Leipzig 1846.

sin moriantur. Bispo, mint származéka a görög-latin episcopus szónak portugál nyelven még ma is főpapot, püspököt jelent, s nagyon különbözik ugyanazon szónak provençal alakjától *vesque*.

Még egy pár példáját hozom fel azon történelmi és nyelvészeti tényeknek, melyekkel Raynouard hypothesisét támogatni igyekszik. Egy tizedik századbéli frank kronista, Aimoin, azt beszéli hogy Justinian császár a perzsákat, kik elődje Justinus alatt a keleti birodalomnak néhány tartományát elfoglalták volt, megverte s királyukat elfogta. A többit Aimoin saját szavaival mondom el: „*Quem (a fogoly királyt) in solio regni juxta se sedere fecit, et ut provincias, quas Romanis eripuerat, sibi restitueret imperavit. Cui ille non, inquit, dabo. Ad haec Justinianus respondit: Daras! Pro cuius novitate sermonis civitas eo loci constructa est, cui Daras nomen est.*” Daras provençal nyelven annyit jelent mint a latin *dabis*. Ezen történelmi adoma egyedül Aimoin tanúbizonyságán alapszik, az egykoru és későbbi görög írók arról említést sem tesznek. Mi súlya lehet annak mit egy tizedik századbéli francia kronista a hatodik században élt Justinian császár szavairól beszél? Igen furcsa az is hogy a perzsa király tiszta latin nyelven beszél, a görög császár pedig neki provençal nyelven felel. De ha való volna is ez adoma igen sokat bizonyítana, azt t. i. hogy a hatodik században a byzantiumi császárok udvarán a provençal nyelv divatozott, mit józanul senki nem hihet. Nyilván látszik hogy ez adoma nem egyéb mesénél, gyermekes névszármaztatási kísérlet, hasonló s talán még képtelenebb annál mit Túróczy és Bonfin beszélnek Dézs nevének eredetéről, hogy t. i. midőn Árpád követei Szvatoplugtól kedvező válasszal visszatértek, magokkal hozva Dunavizet és földet, a magyarok e jelképeit a birtokba vételnek mintegy áldva felemelvén háromszor *Deust* kiáltottak, mely jelenettől a Dézs helynév venné eredetét. (L. A magyar vezérek korát Szabó Károlytól a Bud. Sz. IX. és X-dik füzetében). — Egy másik adoma, melyet Raynouard állítása mellett felhoz, de melyet Thierry is említ az avarok történeteiben (l. ennek fordítását Csengery Antal Történeti tanulmányaiban) már nagyobb történelmi hitelességű. A hatodik század vége felé Mauritius görög császár hadvezére Commentiolus hadat viselvén az avarok ellen, történt egy éjjel hogy egy podgyással megrakott öszvér vezetője a sötétségben társaitól el-

távozott. Ezek utána kiáltottak: „Torna, torna, fratre, retorna!” Mire Commentiolus hadnépe, közel vélvén az ellenséget, megrémült és futásnak indult. A byzanci történetírók, kik e jelenetről említést tesznek, az idézett szavakat görög betűkkel írván azt adják hozzá, hogy a kiáltásukkal e szerencsétlen rémulést okozott katonák hazai nyelvükön szólottak. Az idézett szavakat közelebből vizsgálván azt találjuk hogy a torna, retorna szók szabályszerű parancsoló módja a latin tornare igének, mely a római classicus írók által nem használtatott ugyan, de a középkori latinságban gyakran előfordul s hihetőleg még a romai lingua rusticából származik. Ez ige általment a román nyelvekbe, de nem csupán a provençalba, hanem a testvéرنyelvekbe is; ol. tornare, ritornare, sp. tornar, retornar, fr. tourner, retourner, megfordulni, visszatérni értelemben. A fratre szó csakugyan különbözik a latin frater-től. Vocativus helyett oblativust használtak az illetők. De ha feltesszük is hogy a görög historicusok vagy a másolók e szó leírásában nem hibázhattak, ez legfeljebb a latin nyelv kora romlását bizonyítaná, de nem a provençal nyelvnek általános divatozását, vagy a román nyelvek hajdani ugyanazonságát. — Még egy harmadik s utolsó adomát idézek. Nagy Károly korában egy spanyol megbetegedvén Németországba zarándokolt szent Liobe sírjához s ott ki is gyógyult. E szent helyen egy olasz pappal találkozáván vele szóba állt s egymást megértették. Quoniam linguae ejus, eo quod esset Italus, notitiam habebat, mond az egykoru író kitől Raynouard ez adomát vette. De ez mit bizonyít? Kétségen kívül a román nyelvek rokonságát, de nem egykori azonságát. Még mai nap is olasz és spanyol, mindegyik saját nyelvén szólva, egymást tolmács nélkül tűrhetőleg megérthetik s még sem tartja senki, Raynouard maga sem, az olaszt és spanyolt ugyanazon egy nyelvnek.

De erősebben mint a régi oklevelekből és krónikákból szedett egyes szavak, melyek különben is gyérebbek és kéteesebb hitelűek, hogy sem az ellenvélemények bármelyikének biztos támaszul szolgálhatnának, (maga a felebb említett rendelet is, mely körül oly tudós nyelvészeti viták folytak, újabban némelyek által koholmányoknak tartatik) meggyőzőbben szólnak, véleményem szerint, a történeti események, politikai állapotok és társadalmi viszonyok, merem mondani az elfogulatlan józan ész, Raynouardnak

amaz állítása ellen. Tudjuk hogy az 5-dik és 10-dik századok között a római birodalom széthomlása és a déli Európát elborított barbar népözön folytán mily feloszlása és eldarabolása következett be az illető országoknak. Minden apró főnök az általa elfoglalt területen kényúri hatalmat gyakorolt, csaknem függetlenül vezértől, fejedelmétől vagy királyától, kinek csak hadjárataiban tartozott szolgálatot tenni. Kereskedés, közlekedési eszközök és alkalmak, az országok és népek töredékeit egybekapcsoló közigazgatás, irodalom még nem létezett. Képzeltetni-e hogy ilyen állapotok mellett oly nagy földterületen mint Olasz-, Francia- és Spanyolország, az ezeket elválasztó hegylánczok és tengerek dacára, egy s ugyanazon nyelv divatozhatott volna? Jelenkorunkban, miután csaknem egy évezred óta tágas határú, rendes közigazgatással bíró államok léteznek, a kereskedés, a közlekedési módok a népeket tömegestől baráti érintkezésbe hozták, az előre haladt mivelődés kiegyenlítő, a különbségeket elsimító, assimiláló hatását századok óta gyakorolja, virágzó irodalmak, uralkodó államnyelvek a nemzetek kisebb töredékeit egybekötik, mind e mellett még most is oly tarka seregét találjuk az egymástól tetemesen eltérő dialectusoknak. Feltenni hogy a középkor kezdetén, az általános zürzavar, feloszlás és elszigeteltség századaiban, nyelv-egység uralkodott volna azon földterületen, hol most négy uralkodó főnyelven kívül legalább is ötven különböző tájnyelvet találunk, előttem képtelenségnek látszik, mely czáfolatot is alig érdemelne ha ez állítás oly jeles és méltán nagy hírű nyelvtudóstól nem indulna ki mint Raynouard.

Felhozatik ugyanezen állítás mellett, hogy eredetileg minden román nyelv ugyanazon két elemnek, a germán és latin nyelveknek egybeolvadásából származott. Ez általános szempontból tekintve áll, és innen ered azon családi hasonlatosság, azon rokonsági bélyeg, mely valamennyi román nyelven észrevehető. De szenvedhet-e kétséget hogy a romai tartományokat elárasztott soknevű germán népségek, a longobardok, frankok, góthok, vandalok, alanok, suevek stb. magok is, habár germán, tehát rokon fajú, de mégis egymástól némileg eltérő dialectusokkal éltek? Ehez járul még hogy némely országokban más idegen elemek is vegyültek a germán és latin egyveleg közé, nevezetesen az arabok vagy mórok Spanyolországban, mely nemzetnek nyolcz százados uralkodása

által gyakorlott befolyásáról a spanyol nyelvre és irodalomra ez értekezésemnek nyelvészeti részében lesz alkalmam bővebben szólni. Másrészt a görögök és a saracenusok Olaszország déli részeiben és Siciliában szinte hatással voltak az olasz népnyelv alakulására. De a másik alkotó elem, a latin nyelv, miként már ez értekezés elején megjegyeztem maga sem maradhatott az egész római birodalomban egy és ugyanaz, s hihetőleg még jóval a népköltözés kora előtt többféle dialectusokra oszlott. Már a gyarmatosító római legiók is mennyi idegen, nemcsak germán, de szláv elemeket is foglaltak magokban, s nem kellett-e a Róma által meghódított őslakók nyelveinek is befolyást gyakorolni az általok beszélt latin nyelvre? E szerint a római birodalom tartományai-ban sem a nyelvmesterek sem a tanítványok, vagyis sem a gyarmatosok sem az őslakosok nem szólottak a római classicusok nyelvén, hanem minden tartományban más más sajtószzerűleg el-fajult és megromlott latin dialectuson. A rómaiak bármennyire latinositották az őslakókat rövid uralkodásuk alatt azok nyelveit egészen ki nem irthatták, hiszen amaz ősnelvek maradványait még ma is találjuk úgy a bretagnei kelta mint a baszk nyelvben. Nem mondhatni tehát hogy a román nyelvek mindenütt tisztán ugyanazon két nyelvelem vegyületéből származtak volna.

Azt sem lehet tagadni hogy a provençal nyelv mulékony virágzásának századaiban, mint már említettük, messzire el volt terjedve, nemcsak azon országokban hol mai nap a román nyelvek divatoznak, de még Angol- és Németországban is. Ugy látszott egy ideig hogy a latin nyelv helyébe készült lépni, mint az irodalomnak általános nyelve, Európának miveltségre törekvő minden nemzeteinél. De abból hogy a fejedelmek udvarainál, a lovagok kastélyaiban és váraiban s a hölgyek termeiben divatozott és mivelletett, nem következik hogy szintoly kiterjedésben a nép nyelve is volt. Sőt ennek ellenkezőjét tudjuk egész bizonyossággal. Ugyan-azon korban midőn a troubadourok nyelve legnagyobb kiterjedésben mivelletett, már az ifjabb testvérnelvek is jelét kezdték adni létezésüknek költészeti első kísérleteikben. Raynouard maga is a román nyelvnek állítólagos eredeti egy és ugyanazonságát nem a troubadour költészet fénykorába, hanem jóval régibb időbe helyezi.

Való az is, hogy a középkori krónikások az illető országok népeinek keverék-nyelvét csak általános kifejezéssel lingua romana,

vagy romanzo, vagy lingua vulgaris névvel nevezik és különböző dialectusokról nem tesznek említést, csak később említenek különbözőtöleg langue d'oc-ot, langue d'oïl, toscanai, castiliai, s egyéb nyelvet és költészetet, midőn ezek már jelentőségre jutottak és irodalmilag műveltettek, azoknak létezését tehát többé ignorálni nem lehetett. De ez sem bizonyít semmit Raynouard hypothesisé mellett. A középkorban az összehasonlító nyelvtudományt, mely a legújabb kornak szüleménye, nem üzték. A középkori írók ellentétben a latin nyelvvel, melyet munkáikban magok használtak, a nép tömege által használt keveréknyelveket, melyek még irodalmilag nem műveltettek, egy közös elnevezésben foglalták össze, tekintetbe nem véve, s hihetőleg nem is ismerve azok sokféle árnyalatait és eltéréseit. Mindegyik csak a maga körében élő népnyelvet ismerte, a távolabb esőkről tudomása sem volt. Nem szólnunk-e többnyire mi is általános kifejezéssel francia, spanyol, olasz nyelvről, mintha az illető országokban az irodalom, közgazdaság és miveltebb társalkodás közös nyelvén kívül más nem is léteznék? A nép ajkain élő számos tájnyelvekre pedig csak akkor fordítjuk figyelmünket ha tüzetesen nyelvészeti vizsgálatokkal foglalkozunk.

Ennyi, úgy hiszem, elég Raynouard hypothesisé alaptalanságának kimutatására. Azt említetlenül hagyni nem kívántam mert ő a román nyelvek alakulási történetét illetőleg nagy tekintély. Érdemei a provençal nyelv és költészet ismertetése körül tagadhatatlanok. Ő előtte a troubadourok ezernyi költeményei Francia-, Spanyol- és Olaszország könyvtáraiban, nagyterjedelmű porlepte kézirati gyűjteményekben, felejtve heverték ¹⁾. A nyelv tökéletlen ismerete, a kéziratok hiányai és sajátságos rövidítései miatt e kéziratok csaknem olvashatatlanok voltak, a tudósok által is alig értettek és használtattak, a nagyobb közönségre nézve pedig úgy szólnán nem is léteztek. Raynouard volt az első ki e rendezetlen anyagba rendet hozott, a provençal nyelv homályos szerkezetébe világot vetett, költészetének válogatott műveit sajtó útján a közönséggel megismertette. Ő a provençal nyelv- és irodalomnak

¹⁾ Egy francia tudós La Curne de Sainte-Palaye egész életét a troubadourok költeményeinek felkeresésére, leírására és egybegyűjtésére szánva, huszonöt folio kötetből álló gyűjteményt hagyott hátra kéziratban.

mintegy felfedezője. De ezen érdekem nem zárják ki a tévedés lehetőségét. Ő nem egyetlen, nem első példája oly tudósnek, a ki valamely kedvencz tanulmányba elmélyedve, mintegy belészeretve, annak nagyobb fontosságot, kiterjedtebb hatást tulajdonít annál, mely azt valósággal illeti. Hozzá járul még azon nem ritkán tévutakra vezető kívánság, hogy ne mondjam tudós viszketeg, az illető tudományszakban új, meglepő felfedezés vagy elmélet által korszakot alkothatni, mi gyakran a tudományok minden szakaiban. oly állítások és feltevések születtek, melyek gyenge támaszokon nyugodván az elfogulatlan kritika érintésére összerogynak. A szak-tudós, előszeretettel mivelt tudományának aknáiból sok nagybecsű kincsesel együtt drága ércz gyanánt néha salakot is hoz napvilágra.

Jövő alkalommal tárgyamnak nyelvészeti oldalát fogom vizsgálat alá venni, kimutatván a latin anyanyelv grammaticai szerkezetének mi módon történt átalakulását, nem különben a román leánynyelvek szókincsének honnan származását; legnevezetesebb alkatrészeinek a latinnak tarka, de mégis minden nyelvben bizonyos szabályokat követő elváltozásait, s az idegen, úgy mint germán, arab és kelta nyelvelemeknek beszívargását s meghonosulását. Előadásomat, a mennyire lehet, oly példákkal fogom világosítani, melyek nyelvészeti fontosságuk mellett némi történelmi érdekekkel is bírnak, világot vetvén az illető kornak és népfajoknak polgári, társadalmi és művelődési állapotára.

LUKÁCS MÓRICZ.